

УДК

С. О. Муссель-Драгомирецька
Національна бібліотека України
імені В. І. Вернадського

**АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ УДОСКОНАЛЕННЯ
ЕЛЕКТРОННИХ КАТАЛОГІВ ІНСТИТУТУ РУКОПISУ
В СЕРЕДОВИЩІ САБ «ІРБІС64»**

Проаналізовано сучасний стан системи автоматизації бібліотек «ІРБІС64», упровадженої в Інституті рукопису НБУВ для укладання електронних каталогів фондів, висвітлено проблемні питання цієї роботи, зокрема стосовно потреби в удосконаленні сканованого карткового каталогу, запропоновані шляхи їхнього вирішення.

Ключові слова: система автоматизації бібліотек «ІРБІС64», бази даних, IMAGE-каталог, електронні каталоги, колекційні фонди.

Упровадження в Інституті рукопису системи автоматизації бібліотек «ІРБІС64» для укладання електронних каталогів фондів розпочалося в 2009 р. Для потреб Інституту функціонують 4 бази даних: IMAGE-каталог «Картковий каталог», «Рукописні фонди Інституту рукопису», «Підручний фонд Інституту рукопису» та повнотекстова база даних «Рукописна та книжкова спадщина України», які активно поповнюються та постійно удосконалюються. Сьогодні особливо нагальним є визначення порядку роботи зі сканованим каталогом, а також розв'язання окремих проблем, які виникають під час укладання каталогу друкованих видань Інституту рукопису.

Одним з основних завдань роботи в системі «ІРБІС64» ми вважаємо удосконалення сканованого карткового каталогу (IMAGE-каталогу), яке необхідне не тільки з точки зору потреб читального залу, а й для раціонального ведення наукового опрацювання фондів. Його створення відбулося в руслі програми оцифрування генерального каталогу НБУВ у 2008 р. як першої ланки на шляху віртуалізації бібліотечних ресурсів. IMAGE-каталог традиційно позиціонується як статичний тимчасовий замітник електронного каталогу з використанням текстових метаданих. Тому для Інституту рукопису паралельно з каталогом сканованих карток було

створено окремі бази даних «Рукописні фонди Інституту рукопису» та «Підручний фонд Інституту рукопису» для ведення повного каталогу рукописних та друківаних матеріалів. Однак можливості системи «ІРБІС64» дозволяють трансформувати каталог сканованих карток в інструмент систематизації фондів та модель повного каталогу, що буде створюватися на його основі. Іншими словами, розвиток ІМAGE-каталогу в Інституті рукопису має потрійну мету. Картковий каталог вже є діючим каталогом Інституту рукопису: він охоплює алфавітний та хронологічний каталоги рукописних фондів та алфавітний каталог підручного фонду друківаних видань. Його первинне опрацювання дає змогу оперативно пройти початкову стадію у створенні повноцінного електронного каталогу рукописних фондів – стадію обліку електронних записів. З іншого боку, вже на цьому ж етапі з'явиться можливість удосконалення традиційних каталогів, що виконуватимуть страхову функцію. Нарешті, каталог сканованих карток створить оптимальне середовище для роботи з переупорядкування фондів.

Розвиток пошуково-довідкового апарату в цифровому середовищі як процес можна представити низкою самостійних логічно завершених стадій. Особливо актуальним є формування електронних каталогів І, ІІ та ІІІ фондів Інституту рукопису. Це найстаріші і найцінніші документи Інституту – фонд літературних матеріалів, фонд історичних матеріалів та фонд листування. Їх було сформовано у 20–30-х роках ХХ ст. як «відділи Інституту рукопису». Ці фонди мають дуже великі обсяги – понад 70 тис. одиниць зберігання у І, понад 30 тис. одиниць зберігання у ІІ та понад 72 тис. одиниць зберігання у ІІІ фондах. Скановані каталоги цих фондів представлено алфавітним каталогом І фонду, хронологічним каталогом ІІ фонду та алфавітним каталогом ІІІ фонду (складеним за прізвищем адресанта). Найпершим нашим завданням є нумерація цифрових копій каталожних карток, що дасть змогу згенерувати три фондові номерні каталоги. З одного боку, вони задовольнять читацькі потреби: дотепер читачі змушені користуватися інвентарними книгами Інституту для повторного звернення до описових статей рукописів за відомими шифрами. З іншого, фондові каталоги задовольнять давно назрілу потребу в перевірці повноти карткового каталогу та заповненні лакун, неминучих через самий обсяг фондів, тривалість їхнього описування різними особами, брак єдиних вимог до описових статей на документи і, відповідно, їхню неодно-

рідність. Особливо нагальною є потреба звірки I фонду, який містить велику кількість літерних, повторюваних одиниць зберігання, врахованих і неврахованих додатків до них. Це полегшить роботу з систематизації цих фондів на другому етапі обробки IMAGE-каталогу, а саме встановленні зв'язку між реєстраційними записами I, II та III фондів. Необхідність цих заходів треба пояснити.

Великий обсяг рукописних матеріалів та обмежений особовий склад тоді ще відділу рукописів Всенародної бібліотеки України у 20–30-х роках минулого століття змусив колектив вдатися до пришвидшеного описування архівних матеріалів без ретельного їх структурування. Колекційні рукописні зібрання, особові архіви членів та науковців-сумісників Всеукраїнської академії наук, письменників, державних та громадських діячів, колекціонерів, композиторів, архіви націоналізованих та ліквідованих установ, в тому числі редакцій журналів і газет, розподілялися за трьома згаданими «відділами». На жаль, не завжди розподіл відбувався достатньо обґрунтовано, про що маємо запис згодом 1990 року у паспорті II фонду Інституту рукопису: «В разделении рукописных материалов [между] ф. I – «Литературные материалы» и ф. II – «Исторические материалы» не соблюден до конца принцип отнесения материалов к той или иной части; в особенности это касается архивных собраний ученых, где коллекционная часть тесно переплетается с научной частью архива. В собрании ф. II представлены многочисленные материалы, являющиеся частями личных архивов, включающими переписку, материалы архивной деятельности, [материалы] биографического характера и т. д., т. е. подобные тем, которые включались в состав ф. I» [1]. Таким чином, деякі архіви виявилися механічно розпорошеними, а пошук документів – ускладненим. Окрім цього, така практика штучно перешкоджала розкриттю джерелознавчого потенціалу рукопису. Тому з 1960 р. Інститут керується в роботі принципом провенієнції, тобто збереження найбільшої повноти архівної спадщини фондоутворювача [2], що не тільки фіксує його суспільно вагомі досягнення, але й дає змогу реконструювати його психологічну, соціальну, наукову особистість як об'єкт дослідження відповідних наук. Водночас треба зауважити, що частина документів значної кількості особових архівів, які було виділено в окремі фонди, все ж входить до складу фондів комплексних як така, що описана до 1960 р. Сьогодні в Інституті рукопису накопичено значний досвід з формування й описування особових

фондів. Масштабна спроба реконструкції первісних особових архівів представників української еліти знайшла відображення в путівнику «Особові архівні фонди Інституту рукопису», виданому колективом Інституту в 2002 р. У наступні роки працівниками Інституту відпрацьовано й удосконалено схему систематизації документів всередині фонду⁽³⁾; у 2009 р. разом з відділом програмного та технологічного забезпечення комп'ютерних мереж розроблено спеціалізований робочий аркуш для роботи в системі «ІРБІС64» у базі даних «Фонди Інституту рукопису», що призначений для електронної каталогізації документів з фондів особового походження. Таким чином, методично та технологічно можливими стали, по-перше, створення самостійних фондів, більшою частиною особових, з архівів, повністю інкорпорованих трьома грандіозними «відділами», та, по-друге, систематизація документів тих архівів, які представлено як окремими фондами, так і масивами документів у фондах I–III. Рационально розпочати цю роботу з випереджувального структурування фондів в системі ІРБІС, для чого найдоцільніше було б використати саме базу даних ІМАСЕ-каталогу.

Таким чином, другим етапом опрацювання сканованого карткового каталогу є співвіднесення матеріалів тих самих фондоутворювачів з I, II і III фондів. Для цього в робочому аркуші ІМАСЕ-каталогу буде створено спеціальне поле для маркування документів відповідно до приналежності до колишніх особових архівів з можливістю автозаповнення. Водночас предметну рубрику «Особовий архів» буде додано у пошуковий словничок. Після упорядкування каталогізаційних записів за номерами можливим стане швидке маркування документів цілими діапазонами згідно з інвентарними книгами Інституту. В результаті записи з однаковим маркуванням з різних фондів можна буде представити як один масив документів.

Третій етап розвитку сканованого каталогу передбачає формування повноцінних описових статей на рукописи та їхню систематизацію. Робочий аркуш бази даних ІМАСЕ-каталогу може бути пристосований до опису конкретних матеріалів; вже розроблена модель робочого аркуша для опису документів з фондів особового походження, яка успішно функціонує в базі даних «Рукописні фонди Інституту рукопису», є сумісною з базою даних ІМАСЕ-каталогу, що уможливило інтегрування даних з однієї бази в іншу. Для початку доцільним здається введення метаданих описової статті за безпосереднім змістом jpeg-файлу сканованої картки; це дасть

зможу оперативно створити робочий варіант каталогу. Кінцеве уточнення описових статей відбуватиметься під час звірки рукописів *de visu* разом з технічним опрацюванням новостворених фондів. (На цьому етапі електронний каталог демонструє переваги ведення текстової роботи в його середовищі порівняно з традиційним веденням паперових записів: навіть за умови великих відмінностей в структурі описової статті достатньо ввести потрібні дані або видалити їх у певних полях замість повного переписування статті).

Таким чином, наголосимо, що найбільш раціональним шляхом наукового опрацювання новостворених особових фондів є робота в базі даних IMAGE-каталогу, яка уможливорює ефективне використання часу завдяки багатofункціональності проміжних результатів.

Іншим пріоритетним напрямом роботи з базами даних є поповнення каталогу підручного фонду друкованих видань, зокрема колекції дарів Інституту рукопису. У процесі каталогізації ми зіткнулися з проблемою часткової непристосованості робочих аркушів ІРБІСу, які було розроблено з урахуванням потреб відділів комплектування, систематизації та каталогізації, для успішної та продуктивної реєстрації друкованих видань, що зберігаються в Інституті. Порівняно невеликий обсяг підручного фонду Інституту рукопису (книжковий фонд разом з періодичними виданнями та колекцією дарів становлять близько 12 тис. примірників) та його переважна належність до обмеженої області гуманітарного знання (архівної справи та книгознавства, джерелознавства та кодикографії зокрема) уможливають топографічне розміщення видань за тематичним принципом. В Інституті рукопису для цього використовується спрощена схема УДК, що дозволяє оперативніше обслуговувати читачів літературою за усними вимогами. Розстановочний індекс УДК та внутрішній інвентарний номер Інституту – два обов'язкові ідентифікатори, надані абсолютно всім виданням фонду. На відміну від них, звичні номер акту, за яким видання передано до Бібліотеки, та шифр центрального книгосховища є тільки в тих видань, які надійшли до Інституту рукопису в процесі централізованого комплектування так званим шляхом книги. Водночас саме ці два номери є параметрами періодичного переобліку фонду і, відповідно, головними критеріями відповідальності Інституту перед центральним сховищем. Для адекватного упорядкування каталогізаційних записів на видання та уможливлення оперативного пошуку видань за всіма чотирма номерами в співробітництві з від-

ділом програмного та технологічного забезпечення комп'ютерних мереж було виділено окремі поля на вкладках робочих аркушів для фіксування всіх номерів, а також прилаштовано формат виведення інформації на екран у подібності до паперової бібліотечної картки. Додаткові предметні рубрики було створено і в пошуковому словнику. Оптимальним таке рішення є для проведення, зокрема, звіряння складу фонду. Відомо, що картотека спеціалізованих фондів містить корінці-замінники, розставлені за шифром центрального сховища, тоді як в облікових документах Інституту цей параметр ніколи не враховувався.

Практика вже показала, що застосування ІРБІСу істотно пришвидшує процес поточної каталогізації нових видань, а також обов'язкової ретрокаталогізації видань з колекції дарів Інституту рукопису, введеної в 2010 році. Колекція налічує більше ніж три тисячі подарованих публікацій праць з книгознавчих дисциплін або дотичної тематики, виданих зареєстрованими читачами Інституту, найчастіше з використанням його матеріалів; колекція регулярно поповнюється. Кожен дар містить дарчий напис, найчастіше автограф автора або особи, причетної до видання книжки. САБ «ІРБІС64» забезпечує ефективне співробітництво з відділами головного корпусу НБУВ, що досягається копіюванням та поповненням записів з офіційної регулярно поновлюваної копії бази даних загального електронного каталогу НБУВ, сумісної з базою даних підручного фонду Інституту рукопису; незабаром колектив Інституту сподівається на підвищення оперативності цієї співпраці через об'єднання комп'ютерних мереж головного корпусу та Філії № 1, що дозволить здійснювати та координувати роботу всіх задіяних відділів в онлайн-режимі.

Важливо наголосити на тому, що процесу каталогізації дарів та видань з підручного фонду Інституту рукопису притаманні окремі бібліографічні особливості, і деякі з них потребують узгодження з відділами головного корпусу та відділом програмного і технологічного забезпечення комп'ютерних мереж для успішного представлення колекції Інституту рукопису в загальному каталозі бібліотеки. На сьогодні відчутною є невідповідність бібліографічних записів на видання-дари у загальному каталозі потребам користувачів – як потенційних читачів, так і бібліотечних працівників Інституту. Під час створення запису каталогізатором, по-перше, принциповим є вказівка на номер дару, який є водночас внутрішнім інвентарним номером видання та його розстановочним шифром, у двох відповідних полях. По-друге, досвід останнього звіряння під-

ручного фонду 2008 року показав, що шифр центрального сховища повинен неодмінно містити номер екземпляра видання (окрім зазначення екземплярності в традиційному полі). По-третє, особливістю колекції дарів є велика кількість окремих відбитків з продовжуваних видань та збірників праць. Усталена практика валового обліку подібних небалансових матеріалів є нераціональною, бо безмежно формалізує процес: видання не знаходять відображення в каталозі як несуттєве, неоригінальне з точки зору, так би мовити, бібліографічної вартості. Однак треба нагадати, що підбірка літератури в підручному фонді Інституту рукопису є тематичною. Читачі, які працюють з рукописами, мають змогу оперативної отримати на місці інформацію з питань палеографії, кодикографії та джерелознавства, якщо в цьому виникає потреба, не звертаючись до каталогу головного корпусу. Так само відвідувачі, зайняті в теоретичних дослідженнях, можуть отримати комплексну інформацію з проблем, що їх цікавлять. Окрім цього, не варто забувати, що серед відбитків є статті, які навряд чи вдалося б відшукати в загальному каталозі через те, що їх надруковано в зовсім не орієнтованих на джерелознавчі чи кодикографічні питання виданнях (наприклад, «Шахматы в СССР», «Радянська жінка», «Знання та праця»), або в зарубіжних журналах, якими Бібліотека не комплектувалася (грецькі, італійські, американські, бельгійські, польські видання). Нарешті, хотілося б звернути увагу колег на те, що цінність подарованих видань, у тому числі й відбитків, не обмежується їхнім змістом: автографи дослідників становлять предмет самостійного джерелознавчого дослідження. Через це нам видається абсолютно необхідним створювати повноцінні бібліографічні записи на відбитки із вказівкою на наявність автографа. В Інституті рукопису видається вдалою каталогізація відбитків через створення відповідних аналітичних описів статей із зазначенням у примітках «окремий відбиток». Повідомлення про наявність автографа так само заноситься в поле приміток; це стосується всіх видів видань підручного фонду Інституту рукопису без винятку.

Іншою особливістю каталогізації друківаних видань, що зберігаються в Інституті рукопису, є виняткова повнота фіксування відомостей про відповідальність за видання. Підручний фонд містить певну кількість стародруківаних видань наукових праць дослідників, які представлено документальними матеріалами в основних рукописних фондах. Подання бібліографічної інформації в таких виданнях, як відомо, відрізняється недостатньою впорядкованістю

та часто нетрадиційним для сучасної книжки розташуванням, що вимагає підвищеної уваги та ретельності каталогізатора. Що стосується новітніх видань, вони становлять більше ніж половину книжкового зібрання Інституту. Серед них є монографії, але переважну частину складають довідники, методичні рекомендації, каталоги та подібні видання, які каталогізують під їхньою назвою. Укладачами та редакторами таких видань часто є великий колектив дослідників – наших сучасників. Хоча традиційним є занесення обмеженої кількості відповідальних осіб до бібліографічного запису (тільки керівника проекту або перших трьох осіб), це не задовольняє потреби Інституту рукопису. Багато з ким з цих упорядників довелося особисто співпрацювати науковцям і постійним читачам Інституту рукопису, які нерідко пам'ятають потрібні їм праці саме за прізвищем цих осіб; черговим читального залу неодноразово доводилося обслуговувати такі вимоги. Крім того, детальне фіксування відповідальних осіб дає уявлення про їхню бібліографію і окреслює нові напрями пошуку інформації. Важливо нагадати, що обсяг потенційного бібліографічного запису на видання в електронній базі даних, на відміну від запису на паперовій картці, можна вважати фізично необмеженим, що створює умови для надання максимально вичерпної інформації про відповідальних осіб.

Таким чином, створення електронного каталогу матеріалів спеціалізованих фондів, який ефективно функціонує, вимагає співробітництва з відділами головного корпусу НБУВ та підвищеної уваги до кожного структурного елементу бібліографічного запису.

1. IP НБУВ. Справа ф. П: «Історичні матеріали». – 16 арк.
2. Особові архівні фонди Інституту рукопису : Путівник. – К., 2002. – 766 с.
3. Бодак О.П. Електронні інформаційні ресурси Інституту рукопису НБУВ: історія створення та перспективи розвитку // Рукописна та книжкова спадщина України. – К., 2009. – Вип. 13. – С. 449–457.

Summary

The present day condition of library automation system “IRBIS64”, launched at the Institute of Manuscript of VNLU for making electronic catalogs of its funds was analyzed, the task groups of questions in this work were highlighted, particularly the need to improve the scanned card catalog, the ways of their solution were proposed.

Key words: Library Automation System “IRBIS64” database, IMAGE-catalog, electronic catalogs, collections funds.